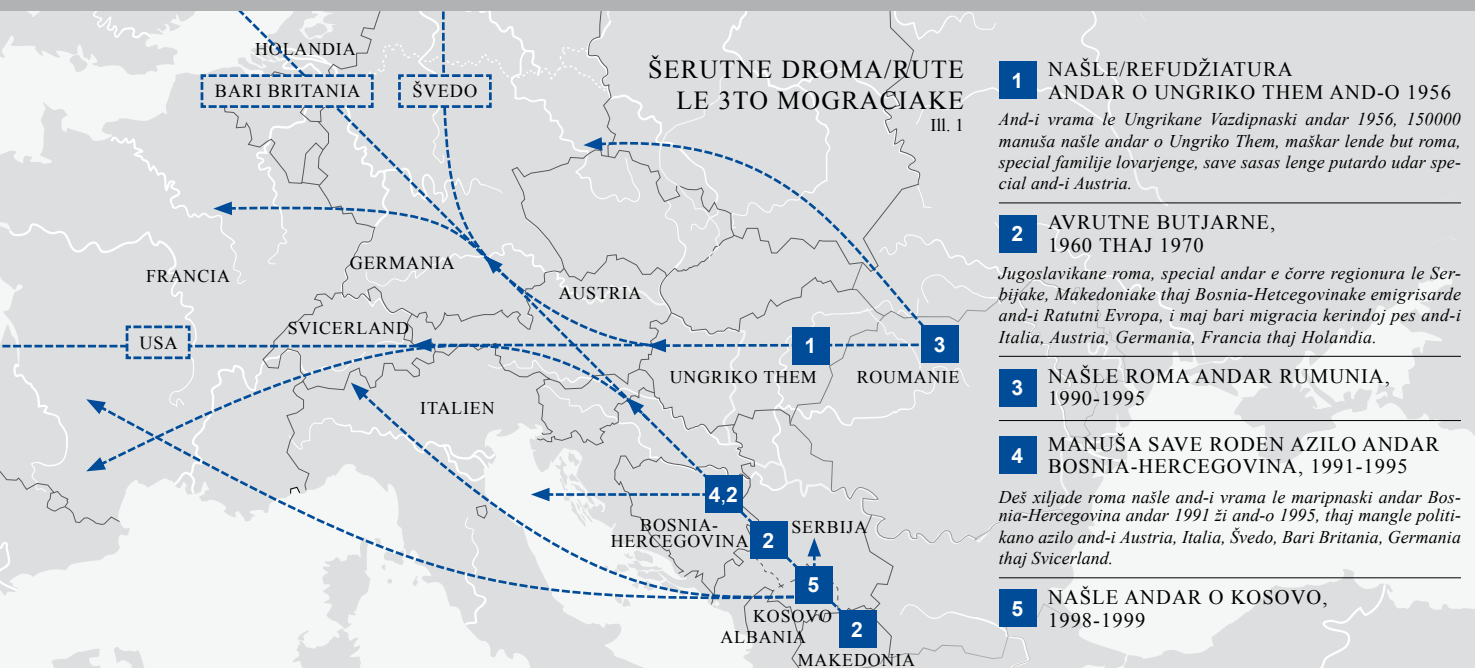

I trinto migracia

Mirjam Karoly

Migracia and-i kursa vaš o rodipen le “avrutne butjarnengo” | Gelipen karing o ratutnipe/vest – o peripen le sastrune kortinako | Rodipen politikane azilosko – migracia katar o dopās le ‘90to beršengo | Našipen maripnastar and-i purani Jugoslavija | Migranto ande jekh avrutno them

► Palal o anglutno sikavipen le romengo and-i Evropa thaj o talazo le emigraciako palal o phaglipen le robijako andar i Rumunia (“I Dujto Migracia II, trujal 1850”), o palutno migratorutno tradipen la romengo andar i Divesutni k-i Ratutni Evropa astarda te kerel pes and-i dujto dopaš le 20-šeliberšesko. Kadaja “trinto migracia” trubulas te ovel dikhli and-i konekcia le eksterno faktorjenca: maripen, politikane paruvipnata thaj ekonomikane krize kaj thavden athar kerde bute manušen te teljaren andar e thema kaj živenas; and-o kazo le romengo, maj sas vi o but baro rasismo thaj i diskriminacia ande sa e umala le sadivesutne živipnaske.

- 1** NAŠLE/REFUĐZIATURA ANDAR O UNGRIKO THEM AND-O 1956
And-i vrama le Ungrikane Vazdipnaski andar 1956, 150000 manuša našle andar o Ungriko Them, maškar lende but roma, special familije lovarjenje, save sasas lenge putardo udar special and-i Austria.
- 2** AVRUTNE BUTJARNE, 1960 THAJ 1970
Jugoslavikane roma, special andar e čorre regionura le Serbijake, Makedoniake thaj Bosnia-Hercegovinake emigrisarde and-i Ratutni Evropa, i maj bari migracia kerindoj pes and-i Italia, Austria, Germanija, Francija thaj Holandia.
- 3** NAŠLE ROMA ANDAR RUMUNIA, 1990-1995
- 4** MANUŠA SAVE RODEN AZILO ANDAR BOSNIA-HERCEGOVINA, 1991-1995
Deš xiljade roma našle and-i vrama le maripnaski andar Bosnia-Hercegovina andar 1991 ži and-o 1995, thaj mangle politikano azilo and-i Austria, Italia, Švedo, Bari Britania, Germanija thaj Svicerland.
- 5** NAŠLE ANDAR O KOSOVO, 1998-1999

ANGLOALAV

Ži and-amare divesa, o dikhipen le “gypsyurengo” sas biando andar i romantiko tranfigurime ideja jekhe “meste/slobodo”, “vagabondo” živipnasko. E roma si butivar dikhle sar but “mobilo”, “lokhes migratorutni” populacia. Ama o fakto si ke i sa maj bari majoriteta le romengi isi thanjardi avdives. Kadja, e migratorutne miškimata le romenge andar i dujto dopaš le 20to šeliberšeski šaj te oven kerde p-i baza le avrutne faktorjengi, sar si o maripen, i politiko thaj ekonomiko instabiliteta, o rasismo, i diskriminacia vaj o sistematiko uštavipen le

manušikane xakajengo/čačipenengo. Pe kadaja ideja, e migratorutne roma si, sar sarsave migrantura (našle), manuša save mekle lenge thema kaj živenas kašte roden jekh trajo maj lačo pe maškarutno vaj lungo vaxt, vaj save mangel sigutno brakhipen vaj azilo. [III. 2, 3]

E vakeripnata pala o numero le romengo si bazime pe estimacije and-i sasti Evropa, kodoloske so but na registruisarenas pes sar roma k-e ginavipnata/cenzusura. Perdal sa, isi o themutnipen, na i etnikani afiliacia le migranturengi kodoja savi si registruime and-e thema kaj resle; athar p-o gin le romane migranturengo thaj našlengo and-i Ratutni Evropa šaj numaj

te kerel pes estimacia. Nesave estimacije sikaven 200000 ži k-e 280000 roma telajarde andar o Divesutnipen k-o Ratutnipen, reslindoj anglunes and-e thema pašal o purano Divesutno Bloko, sar si Germanija, Austria thaj Italia. Kerindoj komparacia le generalo migracisa katar divesutnipen k-o ratutnipen, e romengi rig isi tikni.

Ande nesave Ratutne Evropakle thema, e roma kaj resle othe and-e palutne dekada isi jekh but baro kotor andar i sasti romani populacia. Misaljake, e estimacije phenen ke 80% andar e švedikane roma si roma andar i purani Jugoslavija, Finitiko Them, Polša, Čexiko Them, Slovakia thaj Ungriko Them.

GIN/NUMERO LE ROMENGO, PE THEMA

III. 2 (katar Roma Rights 1/2001, p. 9f.)

Country	Total Population	Official Number	Estimate	Country	Total Population	Official Number	Estimate
Albania	3,549,841	1,261	90,000–100,000	Luxembourg	442,972	N/A	100–150
Austria	8,150,835	95	20,000–25,000	Macedonia	2,046,209	43,900	220,000–260,000
Belarus	10,350,194	11,283	10,000–15,000	Moldavia	4,431,570	11,600	20,000–25,000
Belgium	10,258,762	N/A	10,000–15,000	Netherlands	16,171,520	20,000	35,000–40,000
Bosnia-Herzegovina	3,922,205	9,092	40,000–50,000	Norway	4,525,000	356	500–1,000
Bulgaria	7,928,901	370,908*	700,000–800,000	Poland	38,633,912	25,000–30,000	50,000–60,000
Croatia	4,334,142	6,695**	30,000–40,000	Portugal	10,084,245	44,600	45,000–50,000
Cyprus	762,887	N/A	500–1,000	Romania	21,698,181	535,250	1,800,000–2,500,000
Czech Republic	10,264,212	11,716*	250,000–300,000	Russia	145,470,197	152,939	400,000
Denmark	5,352,815	N/A	1,500–2,000	Serbia and Montenegro	10,677,290	143,519**	400,000–450,000
Estonia	1,423,316	N/A	1000–1,500	Slovakia	5,379,455	89,920	480,000–520,000
Finland	5,194,901	10,000	7,000–10,000	Slovenia	1,930,132	2,293	8,000–10,000
France	59,551,227	N/A	280,000–340,000	Spain	40,037,995	325,000–450,000	700,000–800,000
Germany	83,029,536	50,000–70,000	10,000–130,000	Sweden	8,875,053	20,000	15,000–20,000
Greece	10,623,835	150,000–300,000	160,000–200,000	Switzerland	7,283,274	N/A	30,000–35,000
Hungary	10,174,853	190,046	550,000–600,000	Turkey	66,493,970	N/A	300,000–500,000
Ireland	3,840,838	10,891	22,000–28,000	Ukraine	48,760,474	47,914	50,000–60,000
Italy	57,679,825	130,000	90,000–110,000	United Kingdom	59,778,002	90,000	90,000–120,000
Latvia	2,385,231	7,955	2,000–3,500				
Lithuania	3,610,535	N/A	3,000–4,000	Total	795,101,136	2,281,577–2,581,577	6,105,600–8,625,150

Xainga: e themutne statistikenge ofisura le themenge save sas konsultime si: CIA World Factbook (Washington, D.C.); e Evroputne Uniako “Regularo Reporto le Themenge Kandidatura kašte oven Membrura le Evroputne Uniake”; guvernurenge reportura dine k-o

UN Komiteto vaš o Phaglipen le Rasio Dis-kriminaciako; guvernurenge reportura dine karing o Komiteto pe Framework Konvencia le Consiloski le Evropako; “N/A” sikavel ke e oficalo datura nanaj disponibilo. Nesave thema dine oficalo estimacije (dikh o Fi-

nitiko Them, i Germania, i Grecia, i Italia, i Moldova, i Holandia, i Polša, i Spania, o Švedo thaj o Unisardo Raipen). I sursa k-i kolumna “Estimacia” si katar Liègeois thaj Gheorghe (1995)

*Ginipen/cenzuso 2001

MIGRACIA AND-I KURSA VAŠ O RODIPEN LE “AVRUTNE BUTJARNENGO”

Palal o anglunipen le beršesko 1960, nesave Ratutne Evropake thema astarde te roden – special manual – butjarne andar e avrutne butjarne. Misaljake, i Austria putarda jekh oficalo ofiso rekrutipnasko and-o Iastanbul, and-o 1964. Sar rezultato, pretele jekh šel xiljade manuša save rodenas butjake, special bikalifime butjarne, sas lile and-i Ratutni Evropa. [III. 4]

Kadala kadja-phende “avrutne butjarne”, save generalo sas anavjarde “Gastarbeiter” (imigranto butjarne, literal “butjarne gostura”) and-o germanikano vakeripen andar 1968, sas lile special andar i Spania, Grecia, Turkia thaj

Jugoslavija. Jekh baro kotor andar lende sas roma. Sa maj but andar lende avile andar i purani Jugoslavija, savi, na sar o aver kotor le Komunistikane Blokosko, dia jekh liberalo politika phiripnaski. Andar 1965 orde, e jugoslavikane autoritetura ofical sas putarde thaj kontrolisar-de i migracia butjake, nesave berša palal kodoja sas posibilo vi te phiren karing i Ratutni Evropa jekh sade vizasa turistoski. E jugoslavikane roma, but andar lende andar e čororre regionura andar Serbia, Makedonia thaj Bosnia-Hercegovina, migrisarde and-i Ratutni Evropa, i maj zurali migracia kerindoj pes and-i Italia, Austria, Germania, Francia thaj Holandia. But andar lende sas angažime and-e fabrike vaj and-o keripen kherengo, aver kerde buti sar sezonalno butjarne. I maj bari majoriteta aba sas lan jekh

permanento angažimos kana avile, aver rodine pengi baxt. O boldipen and-o them kaj živenas sas vareso ačarutno, thaj but roma labjarde e love kaj kidinesas len kašte keren penge kher and-e thema katar sas. Vi te lasa and-o dikhpen ke i anglunipen migracia astarda te kerel pes numaj pe jekh xarno vaxt, o phandlipe le themesa kaj resle reslo sa maj zuralo le beršenca, thaj k-o agor o centro le trajosko sas tradino and-e neve thema. [III. 5]

GELIPEN KARING O RATUTNIPE/VEST – O PERIPEN LE SASTRUNE KORTINAKO

I euforia kaj biandili palal o peripen le Sastrune Kortinako and-o 1989 geli peske sigo. Mamuj o kamlo pašaripen maškar o

I ABRAKADABRA LE ROMANE STATISTIKENGI

Isi buxles akceptuime ke čačutne demografiko thaj socialo statistike pe roma na egzistisaren. [...] O rezono vaš kadaja buti šaj te ovel arakhlo k-e roma thaj k-e guvernoske autoriteta, kaj solduj arakhle ke nanaj lačhes te kiden pes statistike save dikhen le romen. E roma den tikni pakiv le "gadženge" patri-nenca thaj keštionarjenca save aven ande lenge gettovura. E autoriteta thaj e medijsas ambivalento k-e maj lači [...] Akana, e statistike save dikhen le romen isi astarde ande jekh seto legalo thaj politikane problemengo, dikh athe zakonura vaš o brakhipen le daturengo, konstitucionalo xakaja vaš o mesto/slobodo alosaripen le etnikane identitetako, thaj o trubui-pen vaš o trubui-pen ulavde kodime etnikane daturengo vaš e agen-de mamuj-diksriminacia. Musaj te phenel pes ke e roma andar varesave thema na kamen te keren pinžardi pengi identiteta. Andar e thema kaj isi bari romani populacia, i Bulgaria si jekh them kaj e diference maškar o ginipen/cenzuso thaj e estimacije isi relativ tikne: e estimacije si numaj pretele dujvar maj bare desar o ginipen. [...] Pe aver rig, e čexiko roma isi jekh statisti-kano puzzle. Andr-odova so vi e guvernamentalno thaj vi e inde-pendentno xainga/surse estimisaren kaj pretele dopaš dopašako miliono roma živen and-o them, o maj akanutno (2001) ginipen sikavel ke si 11716 [...].

III. 3

(katar Roma Rights 1/2004, p. 8ff.)

III. 4

Avilipen le immigranto butjarnengo and-i Viena, aprili 1964.

(katar Gürses et al. 2004, p. 92)

O Dragan, savo sas siklo te kerel e tradicionalo pirrorja pirre dadeštar, nijekhvar na gindiskerda te bešel and-i Austria:

"And-o 1970, kana biandilo o anglutno xurdo, o Dragan thaj i Mirza gele and-i Austria te keren maj but love, lengi čhaj bešli pirre paposa thaj pirre mamjasa and-i Serbija. Le dujto xurdes, biando and-o 1971, na sas les dosta than and-o tikno kherorro le butjarnesko andar Viena. Von kamle te bešen and-i Austria numaj jekh xarni /skurto vrama, ama

i šansa te keren love sas odobor bari, ke o Dragan thaj i Mirza ppanda (...) živen and-i Austria (...). Sajekh, von kerde peske jekh kher and-i Serbija, kaj na bešel khonik. O dad le Draganesko mulo, thaj leski daj thaj e xurde gele and-i Viena. Solduj xurde si prandeme thaj si len xurde."

III. 5 (amboldo katar Heinschink / Hemetek 1994, p. 181f.)

divesutnipen thaj o ratutnipen, biandile bikamipnata katar i ratutnipnaski/ve-stoski rig p-o influksa le kadja-phende "ekonomiko našleng". Politikanes, kadaja atitudina sikavdili and-e but Ratutne Evropake thema ande jekh phir-phiresa barjaripen le imigraciake thaj aziloske thamjenge/zakonurenge.

But manuša andar o purano Komunistikano Bloko thode peske baro ažukeripen ande jekh stabilo thaj siguro avindipen and-e ratutne thema. O politikano paruvipen bianda ekonomikane paruvipnata save mekle le butjarnen ande jekh biprofitabilo baro biangažimos. E roma sas kodola save xasarde maj but and-i faza la tranziciaki. Butivar von sas labjarde sar bikalifime butjarne, thaj athar, lenge durjaripnasa von xasarde sa e lače ažukeripnata katar o avindipen.

Ži avdives, von si dukhavde le but bare, thaj maj bane desar 80-90%, bibutjarimasko ande varesave regionura andar i Maškarutni thaj Divesutni Evropa.

E politikane paruvipnata andar o purano Komunistikano Bloko ingerde, sa kadja, k-o maj baro bikamipen thaj k-e rasial motivime atakura mamuj e roma. O bilačhipen le ekonomikane pharipnatengo sas and-o avantažo nesave mediango thaj političarjengo savenge e "gypsyura" sas lenge targeto. Misaljake, i čexikani patrin "Express" phenda ande jekh artikolo andar 2 july, 1990, ke i fertiliteta le "gypsyurengi" šaj te bianel jekh "katastrofa", ingerindoj ži othe "kaj ande jekh šeliberš šaj te parovel pes o anav le themesko ande 'Romská republika'". [III. 8]

Andr-odova so and-i Čexoslovakia i violenca mamuj e roma sas kerdi spe-

cial le nangešerendar, and-i Rumunia e roma sas targeto le pogromurengo sar aktura violencake. And-o 12 juno, 1990, e roma sas viktime le xoljake le butjarnengi andar e mine (e butjarne save roden angar telal i phuv) save sas akharde and-o šerutno-foro le prezidentostar Iliescu kašte agorisarel o protesto mamuj i purani politikani gvarda. Jekh rig andar e akharde gele and-e kvartalja kaj živenas roma, marde le manušen kaj bešenas othe thaj xasarde lenge butja. Sa kasave butja kerde pes d'atunčara orde ande nesave diza andar i Rumunia, kaj etnikane ungriko manuša thaj rumunura uštine p-e lenge romane perutne putarde violencasa. Numaj and-i perioda maškar 1990-1995 sas registruime 30 kasave aktja violencake, thaj ande nesave reslo pes ži k-o meripen. [III. 6, 7]

Ill. 6 (katar Haller 1998, p.38)

Jekh romano kher andar Plăieșii de Sus, xarni vramapalal o astaripen le čhingarako andar juno 1991.

“And-o Plăieșii de Sus, o žudeco Harghita, jekh gav kaj živēn 3200 manuša, 200 andar lende roma, e gavutne thabarde 28 khera thaj mudarde jekhe romes and-o 9 juno, 1991. E venetura astarde and-o 6 juno, 1991, kana štar roma marde le Ignác Darós, jekh ratjako gardiano, anda kodo kaj thoda pes kana von marenas pumare grastes. Xarni vrama palal kodo, jekh butipen manušenjo marde duje bidošale romane phuren, kašte keren peske čačipen. Jekh andar lende, o raj Ádám Kalányos mulo palal varesavi vrama, palal o maripen kaj lia les. Sa ande kodo vrama, i policia lia le štare romen. Palal duj divesa, jekh signo alarmako sikavdilo trujal o than kaj sas e khera le romane familijenge, phenindoj le manušenjo othar ke and-o 9 juno, kurke belveli, lenge khera si te oven thabarde. E roma kerde pinžardo kado vi le policiake thaj vi le šerutnenge le gaveske, ama kadala na kerde

khanč. Khonik na kerda intervencia. Kurke, k-o mesmeri, von našle k-o than kaj sas i ferma kooperativo. Jekh grupo organizime gavutnengo čhinda e elektricitetake sastrune-thava kaj žanas k-i romani mahalawa (kašte na kerel pes jekh xarno-cirkuito kaj te mekel e sas-te gaves bi elektricitetako), čhinde o telefono savo kerelas konekcia maškar o gav thaj aver gava pašal o foro Miercurea Ciuc, thaj palal kodova thabarde sa 2 28 khera le romenge. Aver pogromura kerde pes and-o Vălenii Lăpușului, andar o žudeco Maramureș, and-o 13 agosto, 1991, kaj e gavutne thabarde dešuoxta khera, thaj and-o Cărpiniș, andar o žudeco Timiș, and-o 17 trintonaj/mars, 1993, kana panž khera sas peravde. Ama akana e mas-media aba xasaradasas pengo intereso pe kadaja topika,“

Ill. 7

(katar Haller, p.37)

I kombinacia maškar violenca, diskriminacia thaj rasismo, e phari ekonomiko thaj socialo situacia, o čororripen thaj o bipakivipen and-e publiko institucije kerde bute romen andar i Divesutni Evropa te daran penge živipnaske thaj te emigrisaren [Ill.9]

E našle rumunikane roma kerde jekh but bari rig andar e migracia divesutnipe-ratutnipe and-o na purano nakhipen (andar 1990). Nesave estimacije sikaven 70000 roma našle ži and-o berš 1992 numaj and-i Germania. I Germania – sar vi aver thema kamle – sas, maškar aver butja, kamli kodolenge save emig-

risarenas anda kodo kaj aba ekzistuinas konekcije othe – familije vaj amala. Maj but, jekh generalo migracia andar i Rumunia and-i Germania astarda te kerel pes and-o konteksto le politikane boldimatengo le germaniukane manušenjo andar Transilvania thaj Banat (numaj and-o 1990, pretele 80000 saksonura thaj švabura teljarde andar i Rumunia). Aver baro targeto sas i Francia. Solduje themen aba sas len jekh tikno numero rumunikane romengo imigrantura and-o 1980, save manglesas azilo ama savengo statuso vadže na sas klaro. K-o anglunipen le beršesko 1990, isi dokumentime

o avilipen nesave šele romengo and-e francikane diza Rubaix, Toulouse ja Nanterre, ama ande but kazura von sas bičhalde palpale.

O sa maj baro numero le rumuniakane romengo and-i Ratutni Evropa, thaj vi i generalo est-vest migracia kerde jekh baro impakto p-o sa maj baro phandlipen le granicengo. E avinde procesura sikavde kadaja special perdal o thodipen le regimurengo le vizengo thaj sa maj zurale regulacijengo vaš i imigracia thaj azilo. Nesave thema signosarde bilateralo tratatura vaš o liipen palpale le emigranturengo, kaj sas maj but vaj

“SOCIAL BILAČHI POPULACIA”

O vakeripen le slovakikane angluneministroško Vladimir Meciar, and-o 4 septembra, 1993, and-o Spiš, and-ja baro xamipen and-e maškartemutne media, kana phenda ke “sas musaj te čhinel pes ‘o barjaripen le social biadaptime thaj palpale mental populaciako’ tikjarindoj pes e penzije vaš e familije”. Palal sar sikavel i maj durutne vramaki putardi translacia, o vakeripen le Meciaresko phenel: “Von [e “gypsyura”] si te oven dikhle sar jekh grupo problema savo barjol... kadava mandavel ke kana ame keras lenca khanci akana, maj palal si te keren von amenca... aver buti kaj te las lan and-o dikipen isi o baripen le social bilače populaciako.”

Ill. 8

(abreviime katar Crowe 1995, p. 66)

Sar dikhel jekh intelektualo rom o astaripen le migraciako:

“O risiko kaj anelas les te oves gypsy and-i Rumunia and-o 1990 kerda sa kodolen saven sas len kadaja šansa te našen avri; šaj nanaj maj mišto othe, ama barem šaj barjares t’o ažukeripen ke tu korkoro san kodova kaj inkeren t’i pakiv/digniteta.”

Ill. 9

(katar Crowe 1995, p.147)

III. 10

Angluni patrin le germanikane nevimatengo magaziniski "Der Spiegel" andar 3 septembra, 1990. phenel pes othe: "Asyl and-o Deutschland? Die Zigeuner" ("Azilo and-i Germania? E gypsyura"). (katar Der Spiegel 36/1990)

O žurnali "Der Spiegel" reportisarel i agresia le populaciaki anglal o "talazo le gypsykane migraciako": "... aba i panika biandjol ande diza sar Saarland Lebach. Kašte brakhas i populacia mamuj 1400 gypsyura save živene ande kadaja aziloski diz jekhe populaciasa numaj 22000 manušengi, o primari barikadiskerda o dizako kher thaj o publiko nanjarimasko-than. And-o Bottrop, i thaneski populacia zumavda te na mukel o keripen jekhe thanesko vaš e caxra le gypsyurenge othe. And-o Herford, e themutne kerde

maj cerra putardes tradine mamuj e našle čororripnastar", thaj katar thavdine o avričhudipen (i ekspulzia) bute romengo. And-i novembra 1992, kerda pes o bilateralo tratato ekspulziako maškar i Germania thaj Rumunia, thaj athar dia pes ekspulzia le romengi palal i negativo decizia aziloski. O misal sas lilo vi e Franciatar and-o 1994.

And-i Austria, e vize vaš e rumuniakne turistura aba sasas thode andar 1990. Sa kadja, tranzitoske thema sar si i Polša, i purani Čexoslovakia thaj o Ungriko Them kerde maj pharo o diipen andre lende. Maj but, von signo-

sarde referalno tratatura temenca targe-to, sar kerda, misaljake, i Čexia thaj i Germania and-o 1994. But imigrantura sas bičhalde "palpale" ande lenge thema vaj perdal e granice le themesko tranzitime.

And-i Ratutni Evropa, i imigracia le romengi andar i Divesutni Evropa cirdia jekhe rigate andar e media thaj politike. O mito le phirutne, vagabondo "gypsyurengo" bi themeske sas lilo and-o dikhpen vaš o "zurjaripen le vakeripnasko p-i migracia". Nesave germanikane media phenena ke o them sas "pherdjardo" divesutne Evropake

O UNGRIKANO VAZDIPEN THAJ O PAŠMILAJ KATAR I PRAGA

III. 12

And-i vrama le Ungrikane Vazdipnaski andar 1956, 150000 našle andar o Ungriko Them. Maškar lende, but roma, special familija lovarjenge, save sas mukle special and-i Austria. Sa kadja, o avilipen le rusikane tankurengo and-i purani Čexoslovakia and-o 1968 (o Pašmilaj katar i Praga) bianda jekh talazo emigraciako and-i vrama saveski šela romenge emigrisarde, jekh rig perdal i Austria, and-o Švedo.

SIGO AVRUTNE MANUŠA VAJ ŽENE BI THEMESKO

III. 13

Palal o ulavipen le Čexoslovakiko and-o 1992, o Čexiko Them dia jekh nevo zakono themutnimasko, savo kerda i maj bari majoriteta le romengi save živene and-i Čexia avrutne manuša vaj žene bithemesko ande jekh dives. Palal sar sikavelas o zakono, sa kodola saven na sas len čexikano themutnipen anglal o 1945, trubulas te keren aplikacia vaš kado. And-i Slovakia, par kontra, sa e themutne čexoslovakitiko themutnimas dašti alosarenas o slovaki-kano themutnipen. Pretele 95% andar i čexiko romani populacia avili andar i Slovakia, thaj but andar lende, sar vi lenge xurde biande and-i Čexia, našti resenas e kriterija vaš o čexikano themutnipen thaj sas kerde avrutne vaj žene bithemeske ande lengo them.

pinžardo ke von kam keren jekh "milicia" mamuj e gypsyura. Thaj and-o Essen, kaj resla pes k-o maj baro punto le xoljako le themutnengi, e perutne jekhe khereske vaš e azilantura akharde grupura xuliganjenge, palal sar phenel i policia. Von phende ke kamle te pokinen 5000 germanikane marke le radikalo daxne-rigake nangešerenge mamuj e bikamle perutne...

III. 11

(amboldino andar Der Spiegel 36/1990, p. 35)

"gypsyurendar", save generalo sas dikhle sar "ekonomikane našle" thaj "čore rodjarne aziloske". [III. 10, 11]

K-o anglunipen le beršesko 1990, radikalo daxne-rigake ternekerde atakura mamuj e azilantura andar but germanikane diza, and-o Rostock, Hagen, Lebach, Bottrop, Herford, Essen, Leipzig thaj aver thana kerde pes aktja violencake, thaj nesave var vi čorimata. Vi e roma sas maškar kodola lile and-o dikhpen.

Na numaj rumunikane roma našle and-i Ratutni Evropa. And-i sas-ti Maškarutni thaj Divesutni Evropa

III. 14

And-o čexiko Usti Nad Labem o primari vazdia and-o oktobra, 1999, jekh duvar/zido lungo 65 metrjengo thaj učo 1,8 metrjengo maškar e khera le romenge thaj le gaženge; i slika/foto sika-vel o peravipen le duvaresko sa ande kodova čhon, palal jekh maškarmhemutno protesto. (Romano Centro 27/1999)

INFANT AND CHILD MORTALITY RATES IN ROMANIA

(infant and child mortality rates death by 1000 live births)

ETHNIC GROUP	INFANT MORTALITY (0 to 1 year)	CHILD MORTALITY (1 to 4 year)	TOTAL INFANT AND CHILD MORTALITY (0 to 4 year)
Romanian	27.1	1.1	28.2
Hungarian	19.8	0	19.8
Roma	72.8	7.2	80.0

III. 15

POVERTY AND ETHNICITY

(the case of Bulgaria and Romania, 1997)

ETHNIC GROUP	SHARE of the respective ethnic group in total population (percent)	POVERTY RATE (percent of the respective ethnic group below poverty line)	POVERTY DEPTH (average shortfall below poverty line)
Bulgarians	83.6	31.7	8.5
Bulgarian Turks	8.5	40	12.8
Roma	6.5	84.3	46.6
Other	1.4	46.9	15
Bulgarian total	100	36	11.4
Romanians	89.8	29.7	7.3
Hungarians	6.8	28.4	6.7
Roma	2.3	78.8	33.2
Other	1.1	32.6	8.0
Romania total	100	30.8	7.9

III. 16

astarda te ovel kerdo jekh migratorutno miškopen palal o puteripen le divesutnimasko/estosko. Roma andar Bulgaria, Čexia, Alovaki, Ungriko Them, Polša thode penge lače ažukeripnata ande jekh nevo trajo and-o ratunipe/vest. Butenge, misaljake, o našipen agorisalo ande jekh recepciako lagero, butivar na and-o them kaj kamenas te resen, ama and-e tranzitoske thema sar Polša, Ungriko Them vaj purani Česoslovakia. [III. 3]

**RODIPEN POLITIKANE
AZILOSKO – MIGRACIA KATAR
O DOPĀS LE '90TO BERŠENGO**

Jekhvar le zurjaripnasa le kontrolosko k-i granica, le keripnasa sa maj phare imigraciake regulaciengo thaj le butjaripnasa le trataturengo ekspulziake maškar e thema res thaj e originake thema, o anglutno zuralo talazo imigraciako andar i Divesutni Evropa pelotar. Aba and-o maškar le beršesko 1990, o sikavipen jekhe tikne gruposko romengo andar Bulgaria, Čexiko Them, Polša, Rumunia

vaj Slovakia cirdia e jakha le mediange thaj politikenge ande thema sr si Belgia, Finitiko Them, Francia, Kanada, Norvego, Svicerland thaj Bari Britania.

Ama čačipnasa, kadava cirdipen jakhengo sas kauzime tikne grupurendar, na maj but desat nesave šela manušenge ande jekh berš. I agitacia anda kadala imigrantura šaj te ovel thodi pe xorutne angligodimata mamuj e “gypsyura”, thaj p-o evidento dikhpen kadale našlengo save – kontrar avere romenge – na phirenas korkore, ama minimum ande tikne grupura familijenge.

E rezonura vaš kadava phiripen sas, ande but kazura, e aktja violencake kerde le skinheadurendar, o nanaipen brakhipnasko anglal e daxne-rigake atakura, i diskriminaci, o uštavipen katar e lokalo autoritetura thaj katar i policia, o čororipen, o biarakhipen butjake thaj o nanaipen lače posibiliteturengo vaš i edukacia. [III. 14-16]

Nu maj cerra sas e aziloske dipnata palal i Konvencia katar i Geneva, anda kodo kaj o baro uštavipen le manuškane xakajengo, i diskriminacia

thaj o rasismo na sas dikhle sar putardi politikani persekucia. Ake vi okojaver rig: e originake thema sas dikhle sar “siguro trinto thema”. Maj but, phenda pes ke vorta ande kazurende bare diskriminaciake na sas kazo persekuciako katar o them. [III. 19]

But thema res reacionisarde kadale migraciate thodindoj o trubui-pen vizako. And-o 2001, i Bari Britania thoda nesave granicage gardienja k-o aeroportu katar Praga, kašte keren prevencia k-i emigracia le avinde našlengi/refudziimengi. Pe aver rig, o fakto ke i Francia dia politiko azilo le ungrikane romen našle and-o 2001 bianda biama-lipen maškar e ungrura, kaj thoda jekh bilačo dud p-e ungrikane politike vaš e minoritetura.

**NAŠIPEN MARIPNASTAR AND-I
PURANI JUGOSLAVIJA**

E estimacije sikaven ke ži k-o maškar le beršesko 1990, maj but desat dopaš miliono manuša našle anglal o xaoso

III. 15

Xurde biande and-i Rumunia maškar july 1994 thaj juno 1999.

(katar United Nations Development Program (1999) Reprodukтиво Sastipnasko Dikhipen; Rumunia, drafto)

III. 16

Čororripen thaj etniciteta, o kazo le Rumuniako thaj Bulgariako, 1997.

(katar United Nations Development Program (1999) Reprodukтиво Sastipnasko Dikhipen; Rumunia, drafto)

NAKHAVDE K-O “AVER”

And-o ginipe/cenzuso andar 1991 and-i Bosnia-Hercegovina, numaj e štar themutne grupe – bosniakura, serbura, kroatura thaj jugoslavura – sas registruime detaliime. E roma sas thode k-o “ostali” (aver) thaj ginde 8900. Ama isi estimacije ke von sas maškar 40000 thaj 60000 and-i Bosnia-Hercegovina anglal o maripen. Incidental, o gin/numero le cenzusosko sas lilo vi le maškarthemutne organizacijendar, buti kaj ingerda k-o fakto ke o trajo le romengo vaj e šajutnimata lenge boldipnaske palpale and-o them pretele na sas lile and-o dikhipen.

III. 17

(dikh Evroputni Komisia mamuj o Rasismo thaj Intolerancia 2004, Reporto pe Bosnia thaj Hercegovina, p. 26f.)

“O MAJ KHANILO SI ČHUDINO”

“Varekana, lavas le xurden manca k-o umal, kaj keravas buti. Thaj akana xasardam sa. Trubul te mangas thaj te rakhas justifikacia vaš kado. Thaj akana trubul te žas vi and-aver them, kašte rakhas amaro živipen thaj amare xurden. Trubulas te resav athe? Isi mange phares kaj mirre xurde gele and-I Amerika. O maj bilačo našti bešel khetanes. Mirre xurde, mirre borja, mire unukura/nepotja geletar. Kajgodi žav, rovav thaj rovav. Kana kam bolden pes palpale, šaj nijekhvar, šaj namaj dikhava mirre xurden nijekhvar. Kana si te kerav aplikacia vaš i emigracia thaj von phenen mange ke našti žav othe, kam phenav lenge: Maj mišto te mudaren man desar te phenen mange ke našti žav...”

III. 18

I romni Mehic, 55 berša, andar Bjeljina, Bosnia-Hercegovina, našli and-o Berlin.

(amboldino katar Mihok 2001, p.133)

And-o 1997, jekh tv programo palal i baxtagorutni emigracia jekhe romane familijaki and-i Kanada ingerda k-i emigracia le čexiko romengi save kamle te len kadava misal/ekzamplo. Nesave čexiko primarja dikhle kadaja sar jekh šansa te del avri le romane populacian, thaj dine bilovenge tiketura jekhe-dromeske le romen save kamenas te emigrisaren.

III. 19

le maripnasko andar i purani Jugoslavija. Vi kaj naj pinžardo o čacutno gin le romengo maškar e našle, isi but probabil so sas but roma maskar lende. Deš xiljade roma našle katar o maripen andar Bosnia-Hercegovina andar 1991 ži and-o 1995, thaj mangle politikano azilo and-i Austria, Italia, Švedo, Bari Britania, Germania thaj Svicerland [III. 17]

But našle anda kodo kaj sas lenge traš te oven maškar duj biamalikane etnikane, thaj anda kodo kaj živenas ande thana kaj pas maripe. E roma sas dine rigate solduje rigendar. Maj but, nesave bosnikane roma sas muslimanura, thaj kadja darande panda jekhvar. Misaljake, i šaj phenel pes bari romani mahala Bijeljina (Bosnia-Hercegovina) – kaj živten pretele 8000 manuša – sas čhudini pretele sastes. Ande but kazura, i sasti komuniteta našli khetanes. Korkorutne familije gele ande jekh them kaj aba sas len familije vaj amala. And-i Germania von sas “tolerime”, thaj lengo juridikano statuso limitime jekhe bižangle periodate vaxteski.

Ži akana, o iripen le minoriteturengi k-i Bosnia-Hercegovina isi pharo, šaj vi imposibilo, anda i bisolucinime distribucia le proprietetaki thaj e thamikane/zakonikane garantisarimata. Panda, and-i Germania sas lile masure k-o agor le beršengo 90 kašte keren le manušen te bolden pes anda kodo kaj kamen von. E našle sas čhudine andar i Bosnia, sa kadja, bi te kamen von, ande jekh them savo sas organizime palal e etnie palal o maripen thaj kaj le romen na sas len than. [III.18]

O konflikto andar Kosovo bian-da jekh nevo talazo emigraciako. Palal o baripen le konfliktosko and-o milaj le beršesko 1998, šela xiljade kosovo-albancura thaj roma sas čhudine avri. O irisaripen le albancurengo and-o juno 1999 bianda aver našipe and-i rig le romengi. Palal i invazia le trupengi NATO, bare riga andar i albanikani populacia thaj e ekstremisto albancura vazdinile mamuj e roma, egipcianura thaj aškalije, vi kaj von našlesas khetanes le albancurenca. Kadava “etnikano šužaripen” kerda pes vorta anglal e

jakha le maškarthemutne komunitetake. Maškar 14000 thaj 19000 romane khera thaj 75 mahalawe andar Kosovo sas sastes peravde. Ži k-e 80% andar e, palal e estimacije, 150000 roma, “egipcianura” thaj “aškalije” andar Kosovo trubusarde te teljaren. E sa maj but andar lende našle ande thema pašal thaj and-e regionura le purane Jugoslavijake, special and-i Serbia thaj Muntenegro, thaj Makedonia, aver and-e Ratutni Evropa ja USA. Andr-odova so ačarutnes von sas thode and-e recepciake lagerja and-e trinto thema, von sas numaj “andrunes mukisarde manuše” and-i Serbia thaj kosovo.

Ži and-adava dives, bute našleng e irisaripen isi lenge imposibilo anda i darande-trajoski situacia. Jekh simbolo le but bilače efektos kaj sas le konfliktos pe purane romane komunitetura and-o Kosovo si i romani “Mahalla” (distrikto kaj živten special roma) and-i Mitrovica (jekhe populaciasa 8000 manušengi anglal o maripen), kaj nijekh kher na sas palem vazdino.

« TE PUČLAN MAN, SOSIUM ME... »

III. 20 (amboldino katar Birgin / Wieczorek 2005, p.36)

“Te pučena man so sem thaj sar xačarav, sem rom. Univar kamavas te ovel man jekh them, anda kodo ke na sjom nikatar. Kana si amen bare romane kidimata, von phenen: tu san germano. Kadava si čačes. Na žanav so te kerav le tradiciasa. Sem jekh moderno manuš. Ama ande mande thavdel rat romano. Sem baxtalo kaj sem rom.”

Demir R.,

biando and-o 1981, sas les 13 čhona kana leski familia našli andar o Kosovo thaj avili and-o Freiburg, Germania.

MIGRANTO ANDE JEKH AVRUTNO THEM

And-e thema kaj resle, e maj but andar e migrantura maladile jekhe saste neve astaripnasa. Von trubusarda te adaptisaren pes k-e sastes neve trujalipen, čhib thaj kultura. E rezidenciake permitura le romane imigranturenge and-i Ratutni Evropa paruvdile. But roma save avilesa and-o 1960 sar “avrutne butjarne” aba sas len jekh permisi rezidencako vaj themutnimasko, lenge xurde aba sas biande ande jekh nevo them. Aver alosarde te ovel len permiso butjako vaj permanento bešipnaske, inkerindoj pengo orignalno themutnipen thaj jekh zurali relacia le themesa katar avilesas. Lenge xurde barile ande duj kulture. Andr-odova so e kulturalo tradicije inkerenas phandlo o familijako truj, kaj vakerelelas pes romanes thaj and-i čhib le themeski katar avilesas, k-i škola von sas socializime and-e čhib

thaj kultra le neve themeski. O liipen le verver kultralo molengo, o xasaripen le kontaktosa le familiasa, palal i migracia thaj o phaglupen le familialo strukturengo, ingerde k-o xasaripen le purane tradicijengo. Sa kadja kerda pes vi le romane čhibjasa, savi – vakerdi numaj and-i familija thaj biažutime avere edukacionalo masarendar – isi subijekto zurale presiako le asimilaciako. [III. 20]

I situacia si vi maj phari kodolenge saven naj len jekh permanento rezidenciako permiso, thaj vi kodolenge save mangle politikano azilo k-o astaripen le beršesko 1990. O pharjaripen le regulacijengo vaš o azilo thaj e temporaro vaj limitime-vramake permisura ingerde k-i insekuretathaj k-i traš ke si te oven bičhalde palpale and-o them katar avile. Kadaja buti dikhelas special e romen našle andar Bosni-Hercegovina, Makedonia vaj Kosovo. Thode and-e našlengen lagerja thaj and-aver temporaro bešipnaske thana, len sas len numaj tikne – vaj khanči – po-

sibilitetura te keren buti thaj te astaren jekh nevo trajo.

E Divesutne Evropake roma save mangle azilo katar o maškar le beršengo 90 and-i vrama le tikne migratorutne miškimatengi, cerra drom lile azilo vaj aver legalo statuso. Butivar, von trubusarde te teljaren palem andar o them.

O barjaripen le maškarthemutne žangavipnasko p-o “romano pučipen” thoda presia pe but Divesutne, ama vi Ratutne, Evropake thema dikhindoj lenge politike vaš e minoritetura. Maškar aver butja, kadaja ingerdja k-o maj baro pinžaripen le romengo sar etnikani minoriteta, diindoj minoritetake xakaja, dikhla athe vi promocionalo masure special and-o umal e edukaciako, le čhibjako thaj le kulturako. Ama o minoritetengo suporto haj e xakaja kaj thavdine athar isi dine special e purane-avile romane grupurenge, vi kaj e neve-avile grupura save imigrisarde aba dia pes lenge o themutnipen.

Bibliography

Birgin, Ursula / Wieczorek, Monika (2005) Vakeres Romanes? E Romane therne chave vakeren taro plo jivdipa. Sprichst Du Romanes? Roma-Jugendliche erzählen ihr Leben. Freiburg: IbiS | Crowe, David M. (1995) A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia. London / New York: I. B. Tauris Publishers | Gürses, H. / Kokoj, C. / Mattl, S. (eds.) (2004) Gastarbjateri. 40 Jahre Arbeitsmigration. Wien: Mandelbaum Verlag | Haller, István (1998) Lynching is not a crime: mob violence against Roma in post-Ceausescu Romania, In: Roma Rights, Quarterly Journal of the European Roma Rights Centre. Spring 1998, pp. 35-42 | Heinschink, Mozes F. / Hemetek Ursula (eds.) (1994) Roma: das unbekannte Volk. Schicksal und Kultur. Wien: Böhlau Verlag | Mihok, Brigitte (2001) Zurück nach Nirgendwo. Bosnische Roma-Flüchtlinge in Berlin. Berlin: Metropol-Verlag | Ringold D. / Orentstein M. / Wilkens E. (2005) Roma in an Expanding Europe. Breaking the Poverty Cycle (A World Bank Study). Washington D.C.: The World Bank | Roma Rights, Quarterly Journal of the European Roma Rights Center, 1/2004. Budapest (see <http://www.errc.org>) | United Nations High Commissioner for Refugees (2000) Roma Asylum-Seekers, Refugees and Internally Displaced. Geneva: UNHCR